

Zürjének a Kanyin-félszigeten

Híradás egy ismeretlen zürjén népcsoportról és nyelvjárásról

I. Bevezetés

A Kanyin-félsziget az európai kontinens észak—északkeleti végeinek egyik igen csöndes és távoli csücske. A nála jóval nagyobb kiterjedésű Kola-félszigettel szemben, attól keletre nyúlik föl a Fehér-tengerből a Barents-tengerbe, az északi sarkkör rideg határvonalától fölfelé, északra. Éghajlata kemény, felszíne sem változatos avagy kies: a kanyini tundra a rénszarvason kívül sem embert, sem állatot nem vonz. Számottevő emberi települést mindössze négyet—ötöt ha találunk rajta, azt is a félsziget sovány és görbe testének nyugati szegélyén, a Fehér-tenger és a Mezenyi-öböl partvidékén. Ezek a kicsiny településeken a földrajzi és néprajzi forrásmunkák zömmel orosz lakosokat jeleznek, akik ide, a távoli északra vetődve elsősorban és csaknem kizárólag tengeri vadászatból és halászatból, valamint az ebből adódó bőr-, hús- és halfeldolgozásból és kereskedeleméből élnek. Rajtuk kívül említés történik még a félsziget belsejében, a tágas tundrákon tanyázó, nomád életmódot folytató, rideg rénszarvaspásztorlásból élő jurák-szamojédokról.

Pedig a csekély népsűrűségű félszigeten van még egy harmadik etnikai elem is, amely aligha jelentéktelenebb az előbbi kettőnél: zürjének.

Különös talány, hogy az orosz és jurák népesség mellett miért nem találunk — tudomásom szerint — sehol sem említést a Kanyin-félsziget zürjén lakosairól. Nem veszi számba őket olyan terjedelmes összefoglaló mű sem, mint a Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija. Hiába tallózunk V. I. LITKIN nyelvjárási chrestomathiájában,¹ a kitűnő új zürjén nyelvjárási szótárban² vagy V. N. BELICER összefoglaló zürjén néprajzi művében³ — a kanyini zürjénekről egyik sem emlékezik meg. Csatlakozik az előbbi munkákhoz L. P. LASUK kiváló etnogenetikai értekezése⁴ is, amely pedig éppen az északi zürjén népcsoportok, az izsmai és pecsorai zürjénség kialakulásával foglalkozik, s tárgyalja a zürjén kirajzások problémáját, a kolai vagy az Urálon túli zürjén telepek létrejöttének kérdését is. A zürjénséggel foglalkozó néprajzi és nyelvészeti szakirodalom tehát (hozzá nem csupán a régebbi, hanem az újabb, korszerű művek szintjén) nem tartja számon a Kanyin-félszigeti zürjéneket és nyelvjárásukat. Létük ténye azonban érdekes újdonság volt a szovjet tudományos akadémia moszkvai Nyelvtudományi Intézetének finnugor szekciójában csakúgy, mint a sziktivkari zürjén nyelvészek és néprajzosok számára is.

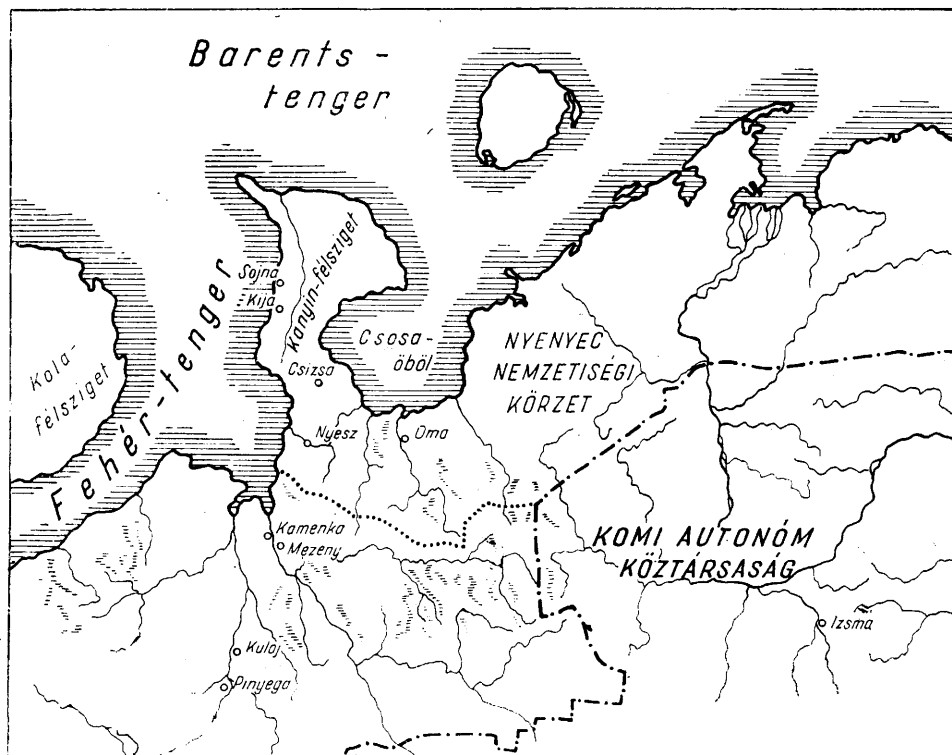
¹ В. И. Лыткин, Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам. Москва, 1955. Rövidítése a továbbiakban: DialChrest.

² Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов. Сыктывкар, 1961. Rövidítése: SzrSzlKomi.

³ В. И. Белицер, Очерки по этнографии народов коми XIX—XX. вв. Москва, 1958.

⁴ Л. П. Лашук, Очерк этнической истории Печорского края. Сыктывкар, 1958. Rövidítése: LASUK.

1959-ben tanulmányúton voltam a Szovjetunióban. Északra, a Zürjén-földre igyekeztem, néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmunka volt a céлом. Ezt megelőzően Leningrádban időztem az egyetemen. Szerettem volna már ott zürjénekre — egyetemi hallgatókra — lenni, hogy segítségükkel nyelvi előgyakorlatokat végezhessek. Végül, ha nem is az egyetemen, ellenben a Herzen Intézet hallgatói között nagynehezen találtam zürjén anyanyelvűeket, még hozzá több tucatnyit. Mindük a Nyenyec, illetve a Jamal-Nyenyec Nemzetiségi Körzetből érkezett a főiskolára. Közöttük volt Marija Viucejszkaja kanyini-zürjén leány is. A szerencsés véletlenül kívül neki köszönhető, hogy ma tudomásunk van egy sajátos és érdekes zürjén népcsoportról és nyelvjárásról.

II. A kanyini zürjének etnogenezise és története

A Kanyin-félszigeti zürjénség etnogenezisét illetően pontosan tájékoztató írásos források nem állnak rendelkezésemre. Ha a jövőben a tudományos kutatás tisztázni akarja ezt a problémát, nyilván célszerű lesz vallatóra fogni az utóbbi évszázad számbavehető orosz okiratanyagát, olyan módszerrel, amilyennel L. P. LASUK elemezte a legészakibb zürjén telepek és népcsoportok létrejöttének kérdését, közöttük például a Kola-félsziget zürjénjeinek odavándorlását és etnikai alakulását (LASUK: 133—134). Ugyanígy nyilván dokumentálható a zürjén réntenyésztők fölvándorlása a Kanyin-félszigetre is.

Énnekem mindössze olyan adatok állnak rendelkezésemre, amelyek etnogenetikai szempontból olykor ugyancsak szükségesek. Marija Viucsejszkaja és családja szóban, illetve írásban tájékoztatott arról, amit ők tudtak a kanyini zürjének múltjáról. A szülőkön kívül legföljebb a még élő nagyszülők emlékezetére lehetett hagyatkozni, és 1917 előttre már az öregek emlékei is vajmi kevés fényt vetettek.

A Kanyin-félsziget mai zürjén lakossága — közlőim tájékoztatása szerint — az első világháború és 1917 után, a forradalmat közvetlenül követő esztendőekben vándorolt föl rénszarvasnyájaival a kanyini tundrákra. Előző szállásterületük a félszigettől mintegy 100—250 kilométerrel délebbre húzódott, az erdőstundra⁵ zónájában, Pinyega—Kuloj—Mezeny települések vonalában, nagyjából a hasonló nevű folyók közén. Nyesz falunál följebb, északabbra addig nemigen merészkedtek nyájaikkal a zürjén rénpásztorok (a kanyini jurákok nem engedték föl őket tundrai legelőikre; a jurák és zürjén rénpásztorok között nemegyszer nézeteltérések, sőt tettelegességgé fajuló összeütközések adódtak emiatt). Az alábbiakban majd kiderül, hogy a mai kanyini zürjenség kapcsolata a mezenyi—pinyegai vidékkel a legutóbbi időig tartott, és csupán jelenleg kezd megszűnni. Hogy Mezeny, Kuloj, Pinyega tájára honnan és mikor kerültek, ezt közlőim pontosan, közelebről nem tudták megmondani. Mindössze annyit tudtak elődeikről, hogy azok már 1917 előtt „régen” és a mai Komi ASZSZK területéről vándoroltak a mezenyi—pinyegai vidékre. Bármilyen csekély adat áll is rendelkezésünkre, úgy véljük, hogy ez a „régen” valamikor a XIX. század második felében, méginkább harmadik harmadában lehetett, korábbi időkre aligha nyúlik vissza. Ezekben az évtizedekben figyelhetjük meg ugyanis fokozottabban az izsmai rénszarvas-tenyésztő zürjenség egyes csoportjainak elvándorlását, részben túl az Urálon, az Ob folyó mellékére, részben (és jobbra) pedig nyugati—északnyugati irányban, egészen a Kola-félszigetig (LASUK: 121, 130—133; Komi Iszt. 233—235).⁶ Ami pedig a kanyini, illetve a korábban mezenyi—pinyegai zürjenség hajdani lakóterületét illeti, nyilvánvalóan csak az Izma folyó vidékére, közelebről és pontosabban az Izma alsó folyásának vidékére gondolhatunk. Erre utalnak az imént említett források, és csaknem kétségtelenné teszük ezt nyelvi-nyelvjárási bizonyítékok: a kanyini nyelvjárást az izsmai nyelvjárásterület egyik hajtásának kell tekintenünk. Az izsmai eredet emléke elő-előcsillan a kanyiniak hagyományában, emlékezetében is: *izvatasok*nak, Izma-vidéki zürjéneknek is vallják még olykor-olykor magukat.

Kérdés, milyen okok idézték elő az izsmai réntenyésztő zürjenség egyes csoportjainak kirajzását, elhúzóódását, jelen esetben a nyugatabbra eső mezenyi—pinyegai részekre?

Egyrészt vitathatatlan, hogy a rideg rénszarvas-tenyésztés eleve nagyobb mozgékonyaságot tett lehetővé a pásztoroknak, tenyésztőknek, sőt követelt meg tőlük már az Izma vidékén, mint amilyenre például a földművelő zürjénségnek vagy akár a vadászattal, fakitermeléssel foglalkozó rétegeknek is valaha szükségük avagy módjuk volt. Közrejátszott azonban a kirajzások-

⁵ Erdőstundrának fordítom az orosz лесотундра földrajzi szakkifejezést, mivel — tudomásom és földrajzos szakemberek tájékoztatása szerint — magyar terminus technicus erre eddig nincs. Márpedig a tundra és az erdőstundra között — éppen a mi esetünkben — olyan lényeges eltérések vannak, amelyek óhatatlanná teszük az utóbbi pontosabb megjelölését.

⁶ Очерки по истории Коми АССР. Сыктывкар, 1955.

ban egy másik, súlyos és nagyon is érezhetően ható ok: a lépfenejárványok. Ez az irtózatos és a rénnyájakra nézve végzetes ragály időről időre végigpusztította a tundrát, és ezrével szedte az áldozatokat a jurák-szamojéd és zürjén rénszarvasnyájából (megjegyzendő, hogy leginkább az 1870—80-as évekből van tudomásunk emlékezetesen kíméletlen lépfenejárványokról). Magától értetődik, hogy egy-egy járványhullám anyagilag is igen érzékenyen érintette a csordák tulajdonosait. Az is természetes, hogy elsősorban a csekélyebb állatállománnyal rendelkező gazdák mentek tönkre. Ezek alól viszont rénszarvasaik elhullása egyik napról a másikra visszavonhatatlanul kihúzta a megélhetés alapját, és a koldusbotra jutott gazdáknak nem maradt más hátra, mint hogy elszegődjenek módos zürjén avagy jurák-szamojéd állattartókhoz pásztornak. A kanyini zürjének szájhagyományja is úgy tudja, hogy eleik a lépfenejárványok következtében maradtak nincstelenül, és jurák nagygazdák szolgálatába szegődtek. Azután, ahogy teltek-múltak az évek, lassan-lassan megisméltődött az, ami a zürjén és jurák réntenyésztők kapcsolatában számtalanszor előfordult: a szívós, szorgalmas és takarékos zürjén pásztorok a fizetségül kapott rénszarvasokhoz még vásároltak is, és esztendőik során ismét talpraálltak gazdaságilag, újra szert tettek saját rénállományra. Még hozzá olyan szépen gyarapodtak, hogy 1917 körül már a zürjének kezén több rénszarvas volt, mint a jurákokén, a nyájak apránként szinte gazdát cseréltek. Mi volt ennek az oka? Kétségtelenül szerepet játszott ebben a változásban a zürjének tagadhatatlan szorgalma, munkaszeretete és munkabírása, hozzáértése és gondossága. Gyanúm szerint azonban közismert agyafúrtságuk, okos ravaszáguk is megtehetette a magáét: a náluk elmaradottabb, lassúbb észjárású, olykor tunyább jurákok ezén sokszor túljártak, s ennek révén is jócskán gyarapították a maguk javait. Van igazság abban, amit a zürjének híresztelnek a jurákokról, hogy ti. pazarló nép az, nem képes a pénzt megfogni, no meg a vodkát is jobban kedveli, mint szabad volna — ám ez nem magyarázná kellőképpen a jurákok vagyonának fokozatos (és rohamos) megcsappanását éppen azokon a területeken, ahol hajdanában zürjének (vagy esetleg oroszok) tőszomszédságába kerültek. Elesettségüknek, tudatlanságuknak a vámszedői nem utolsósorban a zürjének voltak (vö. KomiIszt. 234).

Mindenesetre 1917-re a mezenyi—pinyegai zürjenség, amely — feltehetően néhány évtizeddel azelőtt — úgyszólván nincstelenül érkezett az Izma mellékéről, ismét jelentős rénállomány ura volt, maga mögött hagyva a korábban őket felfogadó jurák nyájtulajdonosokat. Vagyoni különbségek ugyan nyilván léteztek zürjén és zürjén között is, ám többségük 100—500 rénszarvas birtokában afféle középparaszt volt. Egynéhány család meg ezernél is több állatot mondhatott immár magáénak; ezek jómódú nagygazdáknak számítottak.

Éppen a nyájak jelentős megszorodása készítette-kényszerítette fölfelé, északnak a zürjén réntenyésztőket a mezenyi—pinyegai erdőstundra övezetéből. Az erdőstundra ugyanis a ridegen tartott réncsordák számára kitűnő téli legelő, de tavasztól ősziig nemcsak célszerűtlen, hanem ártalmas, sőt elviselhetetlen is: a szúnyogok, bögölyök és egyéb paraziták mellett a farkasok is jelentős károkat okozhatnak az állatállományban. Azonkívül a pásztorok számára kellemetlen szerepet játszhatnak — anélkül, hogy akarnák — a szabadon kóborló vadrénnyájak is: az amúgyis csak félig-meddig domesztifikálható rideg rénszarvas olykor megbokrosodik és — a jámbor heréltek kivételével — árkon-bokron át rohanva csatlakozik a közelébe jutott vadréncsordához, faképnél hagyva pásztoraikat, akik kénytelenek tehetetlenül

végignézni az őrült rohanást. Az ilyen megugrott csordát soha többé nem tudják összetereelni.

A Kanyin-félsziget zürjén lakosságának fölhúzódása mai szállásterületére tehát nem esetleges lehetőségek, hanem kényszerítő szükségszerűségek miatt zajlott le. Akkori lélekszámukról pontos adataink nincsenek; hozzávetőleges becsléssel néhány százra tehetjük maximálisan. Sorsuk további alakulásáról (1917-től napjainkig) pontosabb értesüléseink vannak.

Az 1920-as években a kanyini zürjének körében önkéntesen kialakultak a társas gazdálkodásnak bizonyos elemei. Ezt is a szükség hozta így: célja a legelők felosztása volt, hogy ezzel elejét vegyék a lehetséges sűrűlódásoknak. Kolhozok, pontosabban artelek szervezése a Kanyinon 1934-ben következett be. Ekkor a jurákok két társas rénszarvastenyésztő gazdaságba tömörültek; az egyik a *Tato artel* volt (központja *Oma* helység), amelynek nevét néhány évvel később *Cskalovra* változtatták, a másik a *Szevernij poljusz* gazdaság (központja Kija falucska). A nagyobb rénállománnyal rendelkező zürjének három szövetséget alakítottak (*Vil tui* = Új Út, *Vil olem* = Új Élet és *Oktabr* = Október); alig egy-két esztendő múlva a három gazdaság *Lenin kolhoz* néven egyesült (központi telepe Csizsa község volt). Az elmúlt három évtized során folytatódott a kanyini zürjenség etnikai migrációja a környezetben levő jurák és orosz lakossággal. Ebben a folyamatban a zürjén összetevő igen szívósnak, maradandónak bizonyult, mind etnográfiailag, mind nyelvileg.

1960-ban nagy és jelentős változások történtek a Kanyin-félszigeten. *Szevernij poljusz* néven új, hatalmas kolhoz alakult. Négy korábbi gazdaság egyesült benne: az említett zürjén Lenin kolhoz, a jurák Szevernij Poljusz, a Nyesz faluban székelő, kevert lakosságú gazdaság, s végül a főleg orosz lakosságot foglalkoztató Kanyin halászkolhoz (Sojna faluban). Az egyesítés célja a közös gazdaságok sokoldalú fejlesztése volt, a rentábilisabb nyersanyagfeldolgozás (például rénbőr, hal), a gyengébb, elmaradottabb kolhozok fellendítése, az előnytelen idénymunkák megszüntetése (például a sojnai halászkolhozban). Az új gazdaság a hagyományos réntenyésztés és halászat mellett foglalkozik tehenészettel, tejtermékfeldolgozással, prémesállatok tenyésztésével, prémkiszárással és egyéb, kitűnően jövedelmező gazdálkodási ágakkal is. Tetemes bevételeikből telik például helikopterek vásárlására is; ezeket a rénszarvasterelésben, farkasvadászatban és szállítási munkálatokban egyaránt nagyszerűen hasznosíthatják. Az új óriáskolhozhoz három faluközpontja van: Nyesz, Csizsa és Sojna. Az utóbbi községben van egy tizenegyesztályos iskola, amelynek alsó tagozatán jurák nyelven folyik az oktatás,⁷ a felsőbb osztályokban pedig párhuzamosan működik egy orosz és egy jurák nyelvű tagozat.

A gazdasági integráció nyilvánvalóan fokozza majd az orosz, zürjén és jurák lakosság már korábban megindult és máig tartó etnikai migrációját.

III. A kanyini zürjének életmódja. Foglalkozási ágak. A rénszarvastenyésztés

A Kanyin-félsziget éghajlati és életföldrajzi viszonyai meghatározzák gyér lakosságának életmódját is.

A félszigeten végig tundra vonul. Ennek felszíne korántsem olyan egyhangú és pusztá, mint gondolnók: folyók és patakok szelik át, apróbb-nagyobb

⁷ A Kanyin-félsziget közigazgatásilag a Jurák-szamojéd Nemzetiségi Körzet kebelébe tartozik, ezért az orosz államnyelv mellett a jurák nyelvet részesítik előnyben.

tavak tarkítják, mocsaras területek után kavicsos-kövecses pusztaság következik, majd zuzmóval és mohával dúsan benőtt sík legelő bukkan elő, amelyet kietlen tundrai fenyér vált föl. A halászat csak mint kiegészítő foglalkozási ág jöhet számításba ezen a tájon, megélni legföljebb a tengeri halászatból lehet, de ez is a klímától függ, tehát igen kurta időtartamú szezonmunka. Ugyanez áll a vadászatra is. Tápláléklul csupán a vadrére és a jávorszarvasra lehet vadászni, de ma már oly kevés van belőlük, hogy az utóbbi elejtését szigorú vadászati tilalmak korlátozzák. A farkas irtása szükségyszerűség, ám önmagáért tűzni haszontalan dolog volna. Medve csak nagyritkán téved e tájra. Az északi rókának, sarkirókának és a torkosborznak (rozsomáknak) a prémje értékes, de húsa ehetetlen, s ritka állatok. A fókavadászat csak a tengerparton jelenthet kenyeret. Vadmadár azonban akad bőséggel a tundrai vidéken s közülük jó néhánynak fogyasztható, ízletes a húsa. Gyűjtögetésből ismét lehetetlen megélni ezen a tájon: a hathetes—kéthónapos nyár folyamán mindössze néhány bogyo- és gombafajtát gyűjthet a kereső. Földművelésre persze gondolni sem lehet a klíma- és talajviszonyok miatt.

A tundrán a megélhetésnek úgyszólván egyedüli alapja a vadréntől alig különböző, félgdomezstifikált, ridegen tartott rénszarvas. Táplálékot (húst, tejet, zsírt) ad a pásztornak, szán elé fogva mostanig az egyedüli közlekedési eszköz volt, bőre és ina a ruházkodás alapja, de még a csontját és trágyáját is fölhasználják. A rénhús és bőr fontos és értékes kereskedelmi cikk.

A rénszarvasnyájak azonban nem egy helyben legelésznek, hanem az évszakok és az időjárás váltakozását követve vonulnak száz meg száz kilométeres távolságokra. A rénpásztor valójában nem oda tereli nyáját, ahová akarja, hanem kénytelen a csordák évezredek vándorösztönéhez alkalmazkodni. Voltaképpen ő követi a nyáját és csak részben őt a nyáj.

A réncsordák a tundra északi legelőin, kiváltképpen a Barents-tenger partvidékén töltik a nyarat és az őszt, télire azonban lehúzódnak délebbre, az erdőstundra zónájába. A kanyini zürjének rénállománya a legutóbbi időkig a Pinyega—Kuloj—Kamenka—Mezeny vonalán húzódó erdőstundrán telett. A rénszarvast életösztone, a pásztort józan esze viszi a tundra déli sávjára, ahol a ligetek, galériaerdők biztonságot nyújtanak nem a hidegnek, hanem az elviselhetetlen, gyilkos tundrai szél- és hóviharokkal szemben.

A tavasz érkezével, április első felében a rénnyájak megindulnak északra. Ennek is oka van: részben új legelő szükséges, mert addigra a téli legelőkön a hó alól már minden füvet, zuzmót kikapartak a csordák. Másrészt a tavaszi olvadás után, még inkább nyáron az erdőstundrán elviselhetetlenül sok bögöly, szúnyog és típoly hemzseg, felhőkben lepi el az embert és az állatot, s a rén ezek elől menekül a tundra síkjára. Szúnyog van ugyan ott is, de sokkal kevesebb: a tavaszi tundrai szelek igen megnehezítik a szúnyogok, bögölyök és egyéb élősködők rajainak röptét. A harmadik fontos tényező pedig a közelgő leborjazás. A rénnyájak mintegy két hét alatt 150—250 kilométert megtevé április végefelé a Csizsa környékén elterülő lankás, mohával, zuzmóval borított, bozótosoktól (tehát farkastanyáktól) ment legelőkre, az ún. *jardej*-ra érnek.⁸ Itt a télen lesoványodott, elcsigázott nyájak, az ellés

⁸ *jardej*: место совершенно без кустарников, бугристое, земля такая, где растёт много мха; волки не водятся. Слово кажется ненечское, но употребляют все и понимают (коми, русские и ненцы). — Vö. RÉDEI (RADANOVICS): ALH. XIII, 308.

(Az adatok orosz nyelvű értelmezései, amennyiben a forrás nincs föltüntetve, itt és a továbbiakban is nyelvmesteremtől származnak.)

küszöbén álló szarvastehenek megpihennek. A borjazás május derekán zajlik le. Néhány hét múltán, amint az anyaállatok és az újszülött borjak bírják már az utat, a nyájak tovább vonulnak északra. Újabb 120—150 kilométeres vándorlás után júniusban Sojna környékén ismét pihennek egy-két hetet. A pásztorok itt három-négyhavi élelmiszerkészleteket raknak szánra; a tanévet befejező iskolásgyermek is itt csatlakoznak szüleikhez (a vakációt ők is a nyájak nyári legelőin, a pásztorok nyári szállásterületén töltik). Ezután indulnak meg a nyájak a Kanyin-félsziget legészakibb tundráira, a Barentstenger partmellékére. A rövid, mintegy hathetes nyár nehéz időszak rénszarvasnak, pásztoroknak egyaránt (kb. július elejétől augusztus végéig). Az állatokat zavarja, mint mondják, a számukra szokatlan meleg (!), méginkább a bögölyök és tipolyok vérszívó hada. A bikák, tehenek és borjak nyugtalanok, menekülénekek a rovarok elől. Ilyenkor csapják hozzá a nyájhoz az addig külön terelt és őrzött herélteket. A jámbor, kövér heréltek (részben teherhúzásra, részben levágásra tartják őket) naphosszat egyhelyben álldogálnak, legelésznek, lomhán alig mozognak valamelyest, soha nem szaladgálnak, s így a bikák, tehenek és borjak is többé-kevésbé körülöttük maradnak. A nyájakat tehát könnyebb összetartani.

Augusztus 15—20-a körül az asszony- és gyereknép marad csak a nyári szállásterületen a kúpalakú, nyírfahéjjal fedett sátrakban. A férfiak a tengerpart mentén lassan elvonulnak és terelik a nyájat legelőről legelőre. Október elején, az állandó fagyok beálltakor térnek csak vissza, hogy szánra rakván az asszonyokat, gyerekeket, nyári holmit, öt-hathetes vonulás után ismét délebbre érjenek, a téli szállásterületre, az erdőstundra szélvédettebb téli legelőire.

A réntenyésztés a megélhetés úgyszólván egyedüli alapja a Kanyinon (a halászat, vadászat és gyűjtögetés csupán kiegészítő foglalkozási ágak). Természetes, hogy a zürjén pásztornépesség életmódja mindenben ehhez igazodik. Ettől függ érendjük, szállásuk (a könnyen fölverhető és szétbontható, télen rénbőrökkel, nyáron nyírfahéjjal fődött kúpalakú sátor, a *tom*), a ruházatuk (a rénbőr-bunda: *malla*, rénbőr-csizmák: *tebek* és *pim*, de még a bőrharisnya, a *lipita* is). Az is érthető, hogy ma már a gazdag rénszarvastenyésztő kolhozok a tudomány és technika minden számbavehető vívmányát igénybe veszik, hogy védjék és gyarapítsák állatállományukat és megkönnyítsék a pásztorok kemény életét. Ma már természetesnek tekintik az állategészségügyi szolgálatot, a rendszeres védőoltásokat csakúgy, mint a repülőgépet vagy helikoptert, amellyel nemcsak utánpótlást szállítanak a nyári legelőkön tartózkodó pásztoroknak, hanem segítségükkel dérítik fel és irtják a garázda toporpanyférgéket.

IV. A kanyini zürjén nyelvjárás

A) A nyelv mester

Nyelvmeesterem, Marija Viucejszkaja 1937-ben született a Kanyin-félszigeten. A hétosztályos általános iskolát szülőföldjén, Sojnában végezte, majd Narjan-Marba került s 1956-ban a jurák tanítóképzőben szerzett oklevelet. Ezt követően beiratkozott a leningrádi Herzen pedagógiai főiskolára. 1956—61-ig az intézet bölcsészettudományi karának orosz szakját végezte. Főiskolai tanulmányai után visszautazott szülőföldjére tanárnőnek.

Marija Viucsejszkaja — családjával egyetemben — zürjén nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallja magát. Anyanyelvén írni-olvasni azonban nem tud: jurák és orosz iskolákba járt. Amikor kérésemre zürjén szöveget írt le, a jurák írást használta. Anyanyelvén kívül beszél, ír és olvas oroszul és jurákul.

Érdekes és jellemző az a tarka keveredés, amelyet nyelvmesterem családja nemzetiségi és nyelvi eredet tekintetében mutat. Ismétlem, szülei zürjén nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallják magukat (ugyanakkor ennek a zürjén családnak a neve — *Viucsejszkij* — egy orosz képzővel megtoldott *jurák-szamojéd* alapszó. Vö. VÁSZOLYI: NyK. LXIII, 392). Édesapja beszél zürjénül és oroszul; apai nagyapja zürjén, apai nagyanyja orosz nemzetiségű. Nyelvmesterem édesanyja ugyancsak tud zürjénül és oroszul; anyai nagyapja jurák, anyai nagyanyja zürjén nemzetiségű. Nyelvmesterem bátyja (ugyancsak főiskolát végzett tanár) hűgához hasonlóan zürjén anyanyelvén kívül beszél, ír és olvas oroszul és jurákul. A családban jelentkező nemzetiségi és nyelvi migráció általánosan jellemző a Kanyin-félsziget zürjén népességére.

A) A nyelvjárás elnevezése

A *kanyini nyelvjárás* véleményem szerint a zürjén nyelvnek ma egyik önálló és sajátos nyelvjárása. Ezért választottam végülis — hosszas töprengés után — megjelölésül a fentebbi elnevezést.

Fölvethető a kérdés: mi készített megmondolásokra a nyelvjárás illeten nevének megválasztásában? Hiszen a kérdés hirtelenjében sokkal egyszerűbbnek látszik. Mi adott hát okot a töprengésre?

Nyelvföldrajzi és dialektológiai tényezők.

Először is: a kanyini zürjénség etnogenetikailag az izsmai zürjénségből szakadt ki. Nyelvjárása ugyancsak az izsmai zürjén nyelvjárásból sarjadt.⁹ Főbb jellemzői (mint például az *l* fonéma viselkedése, a nem-első szótagbeli *e* sorsa stb.) összekapcsolják az izsmai nyelvjárasterülettel, más izsmai típusú nyelvjárásokkal. Célszerű-e, szabad-e tehát elkülönítenünk, önálló nyelvjárásként kezelni, vagy tartasuk egyszerűen izsmai nyelvjárásnak? Két ok szól elkülönítése mellett. Egyrészt a legutóbbi, 9) jegyzetben közölt meggon-

⁹ Nem most és itt kell róla beszélnünk, de megjegyzendő, hogy az izsmai nyelvjárást viszonylag kevésbé ismerjük. WICHMANN Syrjänische Volksdichtungja és a DialChrest. közöl mindössze néhány oldalnyi — és elsősorban alsóizsmai — szöveget, WICHMANN—UOTILA szótára és a SzrSzlKomi pedig izsmai szóanyagot (CASTRÉN izsmai gyűjtését pillanatnyilag nem veszem tekintetbe). Magam 1959/60-ban elsősorban éppen ezt a nyelvjárást kutattam, s arra a meggyőződésre jutottam, hogy a hagyományos izsmai nyelvjárás elnevezés inkább nyelvjárasterületet, mintsem nyelvjárást takar. Izsmai nyelvjárásról vagy nyelvjárásokról legföljebb olyan értelemben beszélhetünk, mint például vicsegdai vagy sziszolai nyelvjárásról, illetve nyelvjárásokról. Mivel pedig ilyen dialektológiai megjelöléseket ma — helyesen — nem használunk, hanem helyette okkal és joggal elkülönítünk alsó-, közép- és felsővicsegdai, illetve sziszolai nyelvjárásokat, ideje lenne ugyanezt az elkülönítést, tisztázást végrehajtanunk az izsmai nyelvjárások tekintetében is. Ilyen alapon WICHMANN izsmai nyelvjárását én alsóizsmainak tartom. Ezen kívül ismereteim és gyűjtésem alapján megkülönböztetek közép- és felsőizsmai, uszai, tundrai, kanyini, kolai nyelvjárást és Ob-menti nyelvjárásokat. Mindegyikük az izsmai nyelvjárás sarjadéka, de ma már mindüket önálló nyelvjárásként kezelhetjük. Az izsmai elnevezést pedig csak az említett, sokban rokon és genetikusan egy töről fakadt nyelvjárások összefoglaló elnevezéseként célszerű használunk.

dolás. Másrészt — éppen ezzel összefüggésben — az a tény, hogy vannak a kanyini nyelvjárásnak olyan sajátosságai, amelyek az izsmai nyelvjáróterület kiterjedt, nagy egészén belül elkülönítik, más, ugyancsak izsmai típusú nyelvjárásoktól elválasztják (például a $l's > l$, $d'z > d$ hangváltozás, az igen számottevő jurák hatás stb.).

Volt azonban még egy meggondolandó kérdés az elnevezés tekintetében. A mai kanyini zürjének fél évszázada még nem a Kanyin-félsziget lakói voltak, hanem a Pinyega, Kuloj és Mezeny folyók vidékén tanyáztak. Ezzel a tájjal a legutóbbi időkig kapcsolatban voltak (téli szállásterületeik, legelőik révén). Ha tekintetbe vesszük az úgyszólván máig folytatott nomadizáló, vándorló életmódot, nevezhetjük a nyelvjárást kanyininak, ám ugyanilyen okfejtéssel nem nevezhetnők-e, teszem azt, mezenyi—pinyegai nyelvjárásnak is? Ezt a lehetőséget is elejthetjük. Mégpedig azért, mert a kanyini zürjének kapcsolata a mezenyi—pinyegai tájjal ma már (1960, a főntebb említett nagy kolhoz-átszervezés óta) hovatovább befejezettnek tekinthető. Másrészt pedig ha eddig lehúzódtak is a rénpásztorok télire a pinyegai—kuloji—mezenyi erdőstundrákra, életük tavasztól ősziig a Kanyin-félszigethez kötődött, csakúgy, mint a félsziget falvaiban (Nyesz, Oszisa, Kija, Sojna községekben) telelő családjaik, az ott iskolázó gyermekeik. Megokoltnak kell tartanunk, hogy ők maguk kanyiniaknak számítják magukat, a félszigetet (és csak azt) jelölik meg szűkebb hazájuknak.

Tájnyelvüket is okkal nevezhetjük tehát kanyini nyelvjárásnak.

C) A nyelvjárás rövid jellemzése

A kanyini nyelvjárás főbb jellemzői a következők.

1. A hangsúly szinte kivétel nélkül az első szótagra esik. Ettől csak egyes orosz jövevényszavak esetében figyelhetünk meg eltérést (*infernát, milianer*). Megjegyzendőnek tartjuk, hogy az ilyen orosz szókölcsonzések nyilvánvalóan újabb keletűek és egyelőre inkább idegen szónak, mint jövevényszónak tekinthetők, a népnelvben aligha ereszthettek még gyökeret. Ezzel magyarázzuk azt a tényt, hogy megtartották eredeti orosz hangsúlyukat és nem alkalmazkodtak a kanyini zürjén nyelvjárás hangsúlyviszonyaihoz. Véleményünket támogatják más orosz szókölcsonzések, amelyekben a hangsúly már nem oroszos, hanem zürjénes; közöttük régebbi és újabb jövevényszavak egyaránt találhatók (*rebitni, tšulki, fufažka, tšiganka, getevei, kolhoz*). Ugyancsak ezt igazolja egyes orosz szókölcsonzések váltakozó hangsúlya: *aprel ~ apre'l*. Ilyen esetben a beszélő egyszer még orosz hangsúlyt használ, máskor pedig már zürjén hangsúlyt alkalmaz.

Egyes szóösszetételekben a harmadik szótag (az utótag első szótagja) mellékhangsúlyt kap: *mu'ked-dj:rvas*. Vonatkozik ez olykor orosz jövevényszavakra is: *po'luo:strov* (a főhangsúly már zürjén módon az első szótagra esik, az eredeti — harmadik szótagra eső — orosz hangsúly nyomát legföljebb a mellékhangsúly mutatja).

2. Az *l* hang szótagvégi helyzetben (szó végén, valamint szóbelseji szótag végén utána következő mássalhangzó előtt) eltűnt, maga után vonva az előtte álló magánhangzó megnyúlását (*vē, vēnas; sūtēdni; kōni; tī, tījen*). Ebben az esetben az eredeti *l* előtt álló magánhangzó csak veláris lehet: *a, o, u, e* és *i*. Kivételt képeznek azonban a következő igeeképzők: *-oll-, -il-, -iill-*; ezekben az *l* hang archaikusan megőrződött (*vetiillini, puktiilni*).

A közzürjén *-al-* igeképző fejleménye *-õ-*: *sulõni, juõni*.

Ha az eredeti *l* előtt palatális magánhangzó, azaz *e* avagy *i* állott, akkor *l > ʒ* hangváltozás zajlott le (*zei, keimëni, veit*). Kivétel: a *maĩni* ige és származékai.

Az *l > ʃ* (*l > ʒ*) hangfejlődési tendenciát már lezajlottnak, befejezettnek tekinthetjük. Erre mutat az a tény is, hogy egynémely orosz jövevényszóban *l* fonémát találunk olyan fonetikai helyzetben is, amelyben egyébként *ʃ* (vagy *ʒ*) volna várható (*kolhoz, tšulki, belka*). Az ilyen orosz kölcsönszavak nyilvánvalóan későbbi, viszonylag újabb keletű átvételek, amelyek akkor kerülhettek a kanyini nyelvjárásba, amikor az *l > ʃ* (*l > ʒ*) hangfejlődési tendencia már lejátszódott és erejét veszítette, tehát a későbbi átvételek esetében már nem hathatott.

3. A zürjén nyelvjárások zömében meglévő *tš* és *dž* fonéma helyén a kanyiniban *t* és *d* fonémát találunk, azaz az affrikáta spiránseleme eltűnt: *dola telad, tom vodin* (vö. SzrSzlKomi 456—457; DialChrest. 34). A *tš*-ből és *dž*-ből alakult *t* és *d* fonémák nyilvánvalóan jelentősen megnövelték a nyelvjárásban eredetileg is meglévő *t* és *d* hangok funkcionális terheltségét. A *tš* és *dž* fonémák e nyelvjárásban is éppúgy megvannak, mint másutt. Az orosz jövevényszavak *tš* fonémáját részben *t* helyettesíti (*telad, pegrevet*), részben — hozzátehetjük: nagyobb részben — *tš* (*tšai, bojška, tšaska*). Ezt a kettősséget úgy magyarázzuk, hogy a *tš > t* hangváltozást a kanyini nyelvjárásban már lezajlott hangfejlődési tendenciának tartjuk. Egyes, régebben átvett orosz jövevényszavak *tš* fonémái egykor még beleestek a *tš > t* hangváltozás sodrába (*tšelad > telad*), más, nyilván újabb keletű orosz kölcsönszavak pedig akkor kerültek bele ebbe a nyelvjárásba, amikor a szóbanforgó hangváltozás már végetért, s ennek következtében az orosz *tš* fonémát azóta a kanyini nyelvjárásban a *tš* helyettesíti (*tšai, tšulki*).

A SzrSzlKomi. (456—457) tanúsága szerint a *tš > t* és *dž > d* változás szórványosan megfigyelhető mind az izsmai, mind az udorai nyelvjárás terület egyes részein. Kérdés, hogy mely nyelvjárásokra jellemző. N. N. SZELKOV, a sziktivkari akadémiai kutatóintézet tudományos munkatársa, aki 1959-ben nyelvészeti gyűjtőúton volt a Kola-félszigeti zürjének körében, szíveskedett velem közölni 1960-ban Sziktivkarban, hogy a *tš > t* és *dž > d* hangfejlődési tendenciát ő is megfigyelte kolai gyűjtőmunkája során. Mint mondotta, tapasztalatai szerint a kolai zürjén nyelvjárásban a nyelvérzék ingadozik a két szóbanforgó affrikáta használata tekintetében. A viszony tehát nem *tš > t*, *dž > d*, hanem *tš ~ t* és *dž ~ d*. Megjegyezte, hogy a *tš* és *dž* affrikáta a Kola-félszigeten is (csakúgy, mint az izsmai nyelvjárás területen általában) sokkal erősebben palatalizált, mint a vicsegdai és más délibb zürjén nyelvjárásokban.

V. I. LITKIN 1960-ban Moszkvában annak a véleményének adott szóbeli kifejezést, hogy a fenti hangfejlődési tendencia, úgy lehet, a mélyreható jurák-szamojéd nyelvi hatások folyamánya az északi zürjén nyelvjárásokban.

4. A kanyini nyelvjárás mássalhangzóállományában előfordul az *f*, *h*, *χ* és *ts* (*tš*) fonéma, azaz négy olyan mássalhangzó, amelyet más zürjén nyelvjárások egyáltalán nem vagy alig ismernek. A kanyini nyelvjárásba is viszonylag csekély számú orosz, illetve — kisebb részben — jurák-szamojéd jövevényszó révén kerültek e mássalhangzók (*fufajka, sahar, greh, čora, mesatš, tšiganka*). Meghonosodásuk lehetőségének oka nyilvánvalóan a kanyini zürjének körében általánosnak mondott két-, illetve háromnyelvűség. Érdekes kettősséget figyelhetünk meg az orosz és a jurák-szamojéd jövevényszavak

χ fonémái tekintetében. Az orosz kölesönszók x -ja helyett általában h áll (*gréh, sahar*), a jurák-szamojéd χ helyén általában χ (χ ora). Csupán egy-két esetben ingadozik a nyelvhasználat (*viher ~ viher*). Megjegyzendő, hogy azok a szavak, amelyekben a főnti mássalhangzók előfordulnak, nyilván viszonylag újabb keletű átvételek. A zürjén nyelvjárások zömében bekövetkező $f > p$, $\chi > k$, $ts > tš$ hanghelyettesítés mindenesetre ma nemigen figyelhető meg a kanyini nyelvjárásban.

5. Alkalmilag, megfelelő mondatfonetikai helyzet esetén, mint kombinatorikus variánsok, előfordulnak zöngétlen médiák (*i.džid ker o: i.džid ker; teb kužais o: teb kužais*).

6. Általánosan megfigyelhető hangtani jelenség — alkalmi fonetikai társulásként — a regresszív asszimiláció (*veledtem o: velettem, bikjas doris o: bikjaz doris, šorjassis o: šorjassis*). Olykor a mássalhangzókiesés jelensége is megfigyelhető (*bošni, boš o: bošni, boš; de: bošta, boštim*).

7. A kanyini nyelvjárás vokalizmusának egyik jellemzője — akárcsak az izsmai nyelvjárássterületnek általában — az e fonéma megléte az első szótagban, ellenben hiánya a nem-első szótagokban. Az első szótagnál hátrább az e helyett e vagy \underline{e} áll, a fonetikai környezettől függően. Gyakoribbnak, általánosabbnak kell tartanunk az $e > e$ fejlődést (oka, legalábbis egyik oka a kanyini nyelvjárásra jellemző nagyfokú és széleskörű palatalizáció); az \underline{e} magánhangzót az e variánsának tekintjük.

Nem-első szótagban e található az alábbi fonetikai helyzetekben:

a) abszolút szóvégen (nyílt szótag végén): *voke, mune*;
 b) palatális mássalhangzó vagy magánhangzó szomszédságában (előtt vagy után): *telađen, getevei, višem, nie, jien*.

Az \underline{e} variáns előfordulási esetei:

a) l , $ž$ és $š$ után: *nōlenis, veženis*. Ebben a fonetikai helyzetben akkor is \underline{e} áll, ha egyébként a fentebbi két eset forog fent, tehát ha a magánhangzó abszolút szóvégen fordul elő (*kole, tože*), avagy utána palatális mássalhangzó vagy magánhangzó áll (*peleš, velešt*) és ezért az \underline{e} helyett e magánhangzót várhatnók;

b) zárt szótagban általában, ha előtte vagy utána nem áll palatális magánhangzó vagy mássalhangzó (*šededni, ninemteg, veledtem*).

Az ε magánhangzót a kanyini nyelvjárás nem ismeri.

8. A kanyini nyelvjárás vokalizmusa kétféle magánhangzókvantitást ismer: rövid és hosszú magánhangzókat (félhosszú magánhangzót nyelvmestertől nem hallottam). A hosszú magánhangzók keletkezésének egyik útja a (*veláris*) magánhangzó + l = hosszú (*veláris*) magánhangzó fejlődés (*kolmas > kōmas, vel > vē, sultēda > sūtēda, tīl > tī*). Az \bar{o} fonémák számát gyarapítja az $al > \bar{o}$ hangfejlődés is (*sulōni, tīdōni < sulalni, tīdalni*). Ezenkívül hosszú magánhangzók keletkezhetnek összeolvadás révén is; ez a hangtani jelenség a kanyini nyelvjárásban eléggé gyakori (*škola, lō, šir-vā, lamkalema, velān < školae, loe, šir-vaa, lamkaalema, velaen*).

A hosszú magánhangzók megléte a nyelvjárás vokalizmusában ugyancsak általában jellemző az izsmai nyelvjárássterületre (vö. UOTILA: SUSToim. LXV, 193; VÁSZOLYI: NyK. LXIV, 362).

9. Ismeri a kanyini nyelvjárás a redukált magánhangzókat is, ezek azonban nem fonémák, hanem alkalmi, kombinatorikus variánsok. Csak nem-első, többnyire éppen utolsó szótagban fordulnak elő olykor-olykor (*mořea < mořee, tundraïn < tundraïn*). A redukció oka a hangsúlytalan szótag magán-

hangzójának tökéletlen képzése. Jellemző egyrészt az, hogy lassabb beszédtempó, tisztább, világosabb artikuláció esetén ugyanabban a fonetikai helyzetben nyelvmesterem nem redukált, hanem teljes magánhangzót ejtett, gyorsabb és elnagyoltabb artikuláció esetén pedig redukált magánhangzót (tehát például *etiklaïn ~ etiklaïn*). Másrészt az is jellemző, hogy magánhangzó + magánhangzó találkozására esetén három artikulációs variáció is előadódott:

- a) mindkét magánhangzó tökéletesen képzett (*etiklaïn*);
- b) a két magánhangzó közül a második redukálódott (*etiklaïn*);
- c) a két magánhangzó összeolvadt, pontosabban a második eltűnt, ezzel megnyújtva a megelőző magánhangzót (*etiklän*).

Hasonló redukált magánhangzókat hasonló fonetikai helyzetben más, általam ismert zürjén nyelvjárásokban is megfigyeltem, akár mint a hangsúlyviszonyok miatt keletkezett kombinatorikus variánsokat, akár mint alkalmi parole-jelenségeket.

10. Mint fentebb már megjegyeztük, gyakori és jellemző jelensége a kanyini vokalizmusnak a magánhangzó-összeolvadás (*školā, lō < školae, loe*). Ennek szabályszerűsége a második magánhangzó eltűnése és ennek folytán a megelőző magánhangzók kvantitásának megváltozása: rövid magánhangzóból hosszú lesz.

11. Ritkább, de jellemző sajátossága a nyelvjárás vokalizmusának az *i* és az *u* fonémák váltakozása bizonyos szavak vagy morfémák esetében. Ilyen például a *turjn* szó (más nyelvjárásokban általában: *turun*), a *tulis ~ tulus* szó *i ~ u* váltakozása. Az előbbi esetben egyéb nyelvjárások *u*-jával szemben a kanyiniban (és általában az izsmai nyelvjárásterületen) *i* használatos, az utóbbiban más zürjén nyelvjárásokban *i* áll, a kanyiniban pedig hol ugyan csak *i* fordul elő, hol pedig *u*, a kettő fakultatív variánsként váltakozik. Más nyelvjárások *-im, -nim* személyragjával szemben (birtokos személyrag vagy névmási személyrag esetén) a kanyiniban (és az izsmai nyelvjárásterületen általában) *-um, -num* alak használatos: *mortnum, mikędnum, atum* (nom. 1. pers. sing.), *assum* (abl. 1. pers. sing.), *asnum* (nom. 1. pers. plur.), *assunum* (abl. 1. pers. plur.). Az utóbbi esetekben nyilván számolnunk kell és lehet a ragvégi *-m* labializáló hatásával, ez okozhatta avagy elősegíthette az *i > u* változást.

Elvértve, mindössze egy-két esetben más nyelvjárások *e*-hangjának az izsmaiban, így a kanyiniban is *o*-felel meg: *okmis (:ekmis)*.

12. Vannak a kanyini nyelvjárásnak egyes olyan morfológiai sajátosságai is, amelyek elkülönítik más zürjén nyelvjárásoktól (ezek azonban az izsmai nyelvjárásterületen többnyire megtalálhatók). Ilyenek például az igék jelen idejű, kijelentő módú tbsz. 3. személyének *-nis* személyragja (más nyelvjárásokban általában *-ni*); a tagadó ige *ig, in, iz* alakjai a kijelentő mód múlt idejében és a felszólító módban (más nyelvjárásokban általában *eg, en, ez* áll); a határozói igenév *-ig* képzője (másutt általában *-ig*) stb.

13. Egyes lexikai sajátosságai a kanyini nyelvjárást ismét csak elkülönítik más zürjén nyelvjárásoktól, ugyanakkor többnyire ezek is az izsmai nyelvjárásterület részévé avatják. Egyes jellegzetesen izsmai tájszavak mellett (*dola, vošjini, nešta, pomlaš*) fontos tényezője ennek a nyelvjárásnak az orosz és a jurák-szamojéd jövevényszavak jelentős rétege. Az előbbieket az élet számos területén, különösen az anyagi műveltségben mutatják az intenzív orosz hatást, az utóbbiak főleg a rénszarvastenyésztés és az ezzel szorosan összenőtt életmód terén jelzik a mély jurák-szamojéd hatásokat.

V. Szövegmutatványok

A kanyini nyelvjárás bemutatása céljából mellékelek két összefüggő szövegjegyzést is. Mindkettőt 1959 novemberében vettem magnetofon-szalagra és jegyeztem le kézírással.

A) ker da kera pomlaš

1. tēnas kerajas voasnis vere. tomjas sūtedasnis jage. tomje kolenis tolka ker-videdišjas. perišjas i teladjas lettenis ōni velešte. undžikis lettenis mezen kare ili piņega kare. telin kerjas olenis as vela vilanis. ker-videdišjas vetlenis nie vižlini. tēnas kerjas sojenis nišš etik. nišš sudedenis lim uliš. kerjas vod koknaniš kuraleniš limse. ker-videdišjas tēnas vetlenis vere kuž-kokajas bersaņ. a perišjas veleštyn i karin naņ koštenis i gožem keže sojan nebenis.

2. kud voas aprēl, perišjasse i teladjasse katenis tomje. limjis nin voše sīni. kerajas petenis veriš. aprēl džinjen voasnis jage. esten važinkajas kutasnis tēlaasni. tējaņinīn na stav veledtem kerse i važinkajasse jansedisnis bikjas doriš. tēlaasan perae ker-videdišjas kuim-ņol lunen olenis kerin. etik ker-vidediši veže međ. kor ker-vidediš mune kere, bošte askedjais sojan i kemkot—paškem una lun keže.

eni nin limjis bisen sīlema. dodegjas, utkajas, jušjas i zeļ una bidtēma peleš lebalšjas vōmāš tatte. tatēn nia pozjalasnis i arin bara šonid mue lebenis.

3. kor stav važinkais tēlaasas, kerajas munenis vode iz vilē. iz vilin nin turin petēma. telajas nin eni i džideš. tēla-kerse etlālenis bikjasked. eni lois zeļ šonid, nomjis una lois. eni kerajas vetlenis sette, ken una va. tulisnas kerjaslen bidmasnis morajas, a gožemnas morajas vošjasnis limīni. gožemnas, august vilin telajas toškaleniš maltajas vilē. august pomīn teladjas lettedeniš školā velešte.

ar keže kerjas vetlenis moře dore. eni nin keđid lois. kerjas eni zeļ burmenis. kor kintas, vijašenis, solaleniš jai tulis keže. jai-bošškajasse šujenis mu ulē. etija jajis kuile mu ulin tulised. kor kutasnis lokni veriš, sek sie i boštasnis.

4. nojabrin kerajas ber munenis vere. kor voasnis baza dore, vijašenis, kolhoznei kerjas toškaleniš, jaise samctot vilin istenis kar dore i moskvā. eta berin bara munasnis tējaņine. voasnis velešte i tukartasnis o tšotnei sobraņē vilē, kiten vištalanis, kod mittem zarebitēma. mukedislen olile zarebitēma ūclamīn tša-tšaen.

5. kerjas pijašenis vonas et-piriš, tulis. važinkajas vajenis etik tēlaen. gežda olile i kiken. kor kik, etikse pir toškenis : važinkais kikes oz bidti, sek sia verme kīknanse tētni. vo mišten telajas nin lōnis i džideš. eni nia ūalukujas : važinka ūaluku i ģora ūaluku. kor nia olasnis kik vo, loasnis namūukujas i siriņajas. kuim vo kor nia olasnis, nia lōnis kuim arajas, ūcl vo olasnis — ūcl arajas. a siriņajas eni nin loinis važinkajas, nia tēlaašenis kik vošaen. ūcl arajas, vit arajas, kraut arajas i perišdžikjas, nia ke kodemāš, sek nia bikjas, a kod abu kodēma, sia ģora.

6. kud vežsenis kerjas vo bidnas? tulisnas i džid kerjaslen gennis uše. tulisšan i gožem bid kerjaslen bidme vil gen i šurjasnis kuštisenis. gožemnas zeļ una ledis, nia kerjasse kurtlalenis. a tulis keže kerjaslen petenis ugrajas. tulisnas mortjas ugrajasse kerjasliš sestēmtēnis. oz ke sestēmtēnis ugrajasse, je džid ūalukujas vermasnis kūņi. kerjas zeļ mitaēs olilenis arin, a tēnas kerjas olilenis zeļ genaēs.

A rénszarvasról és a rénszarvasnyájról

1. Télen a rénszarvasnyájak az erdőbe vonulnak. A sátrakat fenyvesben állítják föl. A sátrakban csak a rénpásztorokat hagyják. Az öregek és a gyermekek lemennek lakni a községbe. Többségük Mezeny városába vagy Pinyega városába megy. Télen a rénszarvasok szabadon vannak. A pásztorok [csak] megnézni őket jönnek ki. Télen a rénszarvasok egyedül zuzmót esznek. A zuzmót a hó alól kaparják ki (tkp. szerzik meg). A szarvasok a mellső lábukkal kotorják a havat. A rénpásztorok télen járnak a „hosszúlábúak” után az erdőbe. Az öregek pedig a faluban és a városban kenyeret szárítanak és élelmi-szert vásárolnak nyárra.

2. Amint elérkezik az április, az öregeket és gyerekeket fölviszik a sátorba. A hó már kezd olvadni. A rénszarvasnyájak kivonulnak az erdőből. Április közepén megérkeznek a tundrára. Itt a szarvastehenek kezdenek borjazni. Az összes betanítatlan rénszarvast és a szarvasteheneket még a téli szálláson különválasztották a heréltektől. A borjazás idején a pásztorok három—négy napig a nyájjal vannak. Az egyik pásztor váltja a másikat. Amikor a pásztor kimegy a nyájhoz, visz magával élelmet meg felszerelést sok napra.

Most már a hó mind elolvadt. Vadlibák, vadkacsák, hattyúk és nagyon sok mindenféle madár érkezik ide. Itt fészket raknak és ősszel ismét meleg vidékre repülnek.

3. Amikor az összes szarvastehen leborjazik, a rénszarvasnyájak tovább mennek a lankás tundravidékre. A lankás tundravidéken már kisarjadt a fű. A rénszarvasborjak most már nagyok. Az elválasztott borjakat összezsapják a heréltekkel. Most [már] nagyon meleg van [tkp. lett]; sok a szúnyog [tkp. sok szúnyog lett]. Most a rénszarvasnyájak oda vonulnak, ahol sok a víz. Tavasszal a rénszarvasoknak megnőnek a szarvaik, nyáron pedig a szarvak kezdenek megcsontosodni. Nyáron, augusztusban borjakat ölnek le a *malicák* végett. Augusztus végén a gyerekeket leküldik a községbe, iskolába.

Őszre a rénszarvasokat a tengerhez terelik. Most már hideg van [tkp. lett]. A rénszarvasok most nagyon feljavulnak. Amikor fagy, vágnak, besózzák a húst tavaszra. A húsoshordókat a földbe ássák [tkp. a föld alá dugják]. Ez a hús tavaszra a föld alatt van. Amikor kezdenek kivonulni az erdőből, akkor ezt is [magukkal] viszik.

4. Novemberben a rénszarvasnyájak visszamennek az erdőbe. Amikor megérkeznek a központi telepre, vágnak, a kolhoz rénszarvasait leölik, a húst repülőgépen Arhangelszkbe és Moszkvába küldik. Ezután megint a téli szállásra mennek. Megérkeznek a községbe és összejönnek a számadó gyűlésre, ahol megmondják, ki mennyit keresett meg. Némelyik negyvenezret is szokott keresni.

5. A rénszarvasok évente egyszer fiadzanak, tavasszal. A szarvastehenek egyet borjaznak. Néha előfordul, hogy kettőt. Ha kettőt, az egyiket mindig leölik: a szarvastehen mind a kettőt nem neveli föl, [ellenben] akkor mind a kettőt elhagyhatja. Egy év múlva a borjak már nagyok (lesznek). Akkor [tkp. most] egyéves szarvasborjak [*ńaluku*]: szarvasüsző [*vańinka ńaluku*] vagy szarvasbika [*ńora ńaluku*]. Amikor kétesztendősek lesznek, kétéves bikák [*namńuku*] és üszők [*ńyńa*] lesznek. Amikor három évet élnek, háromévesek lesznek, [ha] négy évet élnek, négyévesek. Az üszők pedig most már tehenek lettek, kétesztendős korukban leborjaznak. A négyévesek, ötévesek, hatévesek és [még] öregebbek — ha heréltek, akkor rénszarvasökrök [*bík*], amelyik meg nem herélt, az rénszarvasbika [*ńora*].

6. Hogyan vedlenek [tkp. változnak] a rénszarvasok az év során? Tavasszal a nagy rénszarvasnak kihullik a szőre. Tavasztól kezdve és a nyár folyamán a rénszarvasnak új szőre nő, s a szarvukat elhullatják. Nyáron nagyon sok a bögöly, azok a rénszarvasokat marják. Tavasszal pedig a rénszarvasokon fekélyek ütnek ki. Tavasszal az emberek a rénszarvasok fekélyeit kezelik [tkp. tisztogatják]. Ha nem kezelik a fekélyeket, a fehér [egyesztendős] rénborjak [a *nalukuk*] elpusztulhatnak. A rénszarvasok nagyon szépek szoktak lenni ősszel, télen pedig a rénszarvasok nagyon dús szőrűek [tkp. szőröse] szoktak lenni.

Jegyzetek

1. *mezeń* : városka a Mezeny folyó jobbpartján, a folyó torkolatánál, az arhangelszki területen | *pińega* : község a Pinyega folyó jobbpartján, a folyó alsó folyása mentén, az arhangelszki területen, Arhangelszk városától mintegy 130 kilométernyire keletre | *vela* < orosz *воля* | *vižlini* : máskor *vidlini* | *kuž-koka* : szószerint 'hosszúlábú'; a találó elnevezés a jávorszarvas tabuneve (az állat zürjén neve egyébként a kanyini nyelvjárásban *lola*). A tabu indítéka ebben az esetben nem valamiféle hiedelem, hanem a jávorszarvas szigorú vadászati tilalma | *nan koštenis* : az európai kétszersült kanyini megfeleljéről van szó.

2. *aprel* : máskor *aprel* | *aprel džijnjin voasnis jage* : a *jag* itt lápos, ritkás növényzetű, gyéren ligetes tundra az erdőstundra övezetében, a tajga és a tundra határzónájában | *veledtem* o: *velettem* | *bikjas doris* o: *bikjaz doris* | *perae* o: *perae* ~ *perā* < orosz *нопа* | *bidtema* c: *bittema* | *vömäs* < *voemaeš*.

3. *iz* : lankás, kövecses talajú, dombos tundravidék. A rénnnyájak tavaszi vonulásának ez a harmadik állomása. Az első a *ver*, az erdőstundra; ez a nyájak telelőhelye, mivel itt védve vannak a kíméletlen tundrai szelektől, viharoktól. A tavaszi vonulás megkezdésekor innen indulnak északra. Következő állomásuk a *jag* : a tundra lápos-mocsaras, gyéresebb növényzetű határzónája az erdővidék és a tundra síksága között. Itt, pontosabban ennek egy sík, mohával benőtt részén, az ún. *jardei*-on várják meg a szarvastehenek leborjazását. Amikor a tehenek és az újszülött borjak már képesek a vonulásra, akkor következik a harmadik zóna: az *iz* kövecses, dombos, lankás tundravidéke, amelyen fa már csak igen ritkán akad (többnyire az arktikus törpenyírfa), füves, mohás legelő azonban annál inkább. Ezen a zónán keresztül vonulva érkeznek el a rénszarvasnyájak útjuk céljához, a nyári legelőkre, a tundra sík folyóvidékére avagy a tengerpartra. Ez a negyedik és az utolsó állomás. Ősszel azután innét indulnak visszafelé a délebbre eső erdőstundra vidékére. | *etlalenis* < *etlaalenis* | *august* < orosz *август* | *školā* < *škola* | *botška* < orosz *бочка* | *tulised* : avagy *tulused*.

4. *nojabr* < orosz *ноябрь* | *kolhoznei* < orosz *колхозный* | *samolot* < orosz *самолёт* | *kar* : Arhangelszk | *moskvā* < *moskvae* | *o.ššotnei sobranie* < orosz *отчётное собрание* | *tiša.šša* < orosz *тысяча* | *nelamin tiša.ššaen*: az összeg a rubel 1959. évi árfolyama szerint értendő.

5. *kikeš oz bidti* o: *bitti* | *lōnis* < *loenis* | *kodemäs* < *kodemaeš*.

6. *i.džid ker* o: *i.džid_ker* ; nem nagy növésű, hanem felnőtt rénszarvasról van szó | *tulissan* o: *tulissan* | *gožem_bid kerjaslen* o: *gožem_bid_kerjaslen* | *gožemnas zej* o: *gožemnaz_zej* | *tulisnas* : avagy *tulusnas* | *oz_ke* o: *os_ke*.

B) verzem pomlas

1. stav lesse kerajas nõledlenis argisjasin. argisin õlile nõl, vit, sizim, kekjamis, a telin i okmis—das dod. argis nuude idzid mort. argisis kelalema dad bere. daddas pukale mort. zeĩ kuĩ argisjas nuedenis babajas, nilen daddanis pukesdemãs teladjas. baba dadjas õlilenis pelaes i belkaes. telõ baba dad vettema vol veiten, a visanis noĩ veiten. dad pidesas puktema vol. dad beras med-vod doddis — vandei. vandejen telema bur kemkot—paskem, karem voljas i bidtema peles lesjas. vandei beras neĩa vandei ili jassik ili kutsem-ke peles pela dod. jassikjase tetenis sojanjas. jassik berin kelalemãs dodjas, pelaes i pẽtemes, kiten telema bidtema peles les. med-ber doddis — etija tom dod, kiĩ tetenis ijas, pizanjas, kudjas, pegrevetjas, vod-pom kudajas. med-ber dod vod-laz-doras kik—kuiĩ dod, kiĩ tetenis vod-pom lesjas, telin nukjas, gozem jodumjas, patjas. lata dod õlile pir — kud i i dod — med-berin.

2. gozem bid dod kiske kuiĩm bik, a dad ule lamkalema vit ker. telin dod kiske kik ker, a dad kuiĩm ker. kor kutasnis verzinĩ, tomse razenis, bisen tetenis, dodjasis karenis karzak. karzakas jeralenis kerse. kor kerse jeralasnis, domalasnĩ, lamkasasnis i verzasnis. etik tom mesteĩan i meded gozem õlile sizim, das, das-kik kilametra, a telin i arin õlile das-vit—kiĩ kilametra. stav argisis mune etik tui kuĩa. gozem argis ulin lamkalema stav keris ram. a arin letid kerjas veledenis. ker veledenis etad : letid ker kutenis keris, sie nir-domjalenis, domenis kuĩ dad bere i dadnas velan motid kuĩa vellalenis. kor nin keris kutas bura vetloni, oz kuti upriftini i vodõni, sek sie lamkalenis peleje. a kor kutas bura kiskini pelejin, sie lamkalenis dod ule. tulis, tejaninis petigen, vil veledem kerjasse neĩkalenis, med nija oz petnis jeris. arin i telin videnis i vaĩnkajas, a tulis i gozem nie oz vidnis. veledenis stav idzid kerse. oz velednis tolka menureijas. nie kolenis ar keze toĩskini jai vile. menureijas õlilenis nõl araes i vit araes. menureijas zeĩ mitaes, idzides i zeĩ tseges.

3. tulis õlile sid : vaĩnkais kiĩ-ge lõ, a telais kole. sek sie bostenis tomje i bidtenis. tomjin bidtem kerjas õlilenis zeĩ rames, nĩa sojenis nan, sid i tedenis assinis himnise. gozem nĩa nomjis pivenis tomje.

tulis, kor petenis tejaninis, verzalenis bid lun. asi sutenis zeĩ vod, razenis, telõenis, jerasenis i verzenis, kor na tarem iz si. i etad bid lun verzalenis pijettan dored. pijettaninĩ sulalenis etiklain meĩatĩ dore. goĩanine verzalenis oz bid lun, no tĩaste. gozemĩn sulalenis etiklain zeĩ dir, a arin neĩa na dirzik. tomjasse kolenis kerteg, a ker-videdisjas kernas munenis moĩre dore. kod tomjin kole, sia vure kemkot—paskem kintig keze i te keze. keris tomjas dore voas kintem dorin. kud kintas, sid i voĩjasnis munnĩ kerajas tejanine. kor munenis tejanine, goĩõ tomse klenis tundrae, a telõ tomse bostenis tundrais, kiĩ kollisnis tulis. stavis.

A költözésről

1. A rénszarvasnyájak minden holmijukat magukkal szállítják a szánkaravánokon. Egy szánkaravánban szokott lenni négy, öt, hét, nyolc, télen pedig még kilenc-tíz szán is. A szánkaravánt egy felnõtt ember vezeti. A szánkaraván a vezérszán mögé van kötve. A vezérszánon egy férfi [tkp. ember] ül. A nagyon hosszú szánkaravánokat asszonyok irányítják, az õ vezérszánjukon vannak elhelyezve a gyerekek is. A nõi vezérszánokon deszka- vagy sátorkas szokott lenni [tkp. deszkások vagy sátrasak]. A téli nõi vezérszán [kasa]

rénszarvasbőr borítással van fedve, a tetején [tkp. a tetejéről] pedig posztóborítással. A vezérszán aljára rénszarvasbőrt helyeznek. A vezérszán után a legelső szán a *vanđeji*. A *vanđejen* vannak elhelyezve a jó ruhadarabok és lábbelik, a kikészített rénszarvasbőrök és mindenféle holmi. A *vanđeji* mögött még egy *vanđeji* vagy *jaššik* vagy valamiféle deszkakásos [tkp. deszkás] szán. A *jaššikok*ba rakják az élelmiszereket. A *jaššik* végéhez deszkakásos és kasztalan szánok vannak kötve, ezekre [tkp. ahol] mindenféle holmit helyeznek rá. A legutolsó szán — ez a sátoroszán, amelyikre [tkp. ahová] a sátorpóznákat, asztalokat, ülőládikákat, a teáskészletnek való ládákat, az edénytartó ládákat rakják. A legutolsó szán előtt két-három [olyan] szán van, ahová edényeket raknak, télen a szarvasbőr-sátorlapokat, nyáron a nyírfakéreg-sátorlapokat, kályhákat. A padlódeszkákat szállító szán — csakúgy, mint a sátorpóznákat szállító szán — mindig leghátul van.

2. Nyáron minden szánt három herélt híz, a vezérszán elé öt rénszarvaszt fognak be. Télen a szánt két rénszarvas húzza, a vezérszánt három rénszarvas. Amikor tovább akarnak vonulni, a sátrat szétszedik, mindent felrámolnak, a szánokból karámot formálnak. A karámba betereleik a rénszarvasokat. Amikor a rénszarvasokat beteretelték [tkp. betereleik], kifogják, felszereszzámozzák és tovább vonulnak. Az egyik táborhely a másiktól [tkp. egyik táborhelytől a másiktól] nyáron hét, tíz, tizenkét kilométerre szokott lenni, télen és ősszel pedig tizenöt-húsz kilométer szokott lenni. Az egész szánkaraván egy úton halad. Nyáron mindegyik rénszarvas, amelyet a szánkaravánba fognak, betanított rénszarvas. Ősszel pedig a rideg szarvasokat betanítják. A rénszarvaszt ilyenképpen tanítják be: a rideg szarvaszt kifogják a rénszarvasnyájából, istrángot kötnek rá, odakötik egy szoló szán végéhez, és a szánnal lassacskán mennek sima úton [tkp. simán]. Amikor a rénszarvas kezd már rendszeren [tkp. jól] járni, kezd nem makrancolni és föl-le vetni magát, akkor befogják a fogatolt rénszarvasok közé. Amikor pedig kezd rendszeren húzni a fogatosok között, szán elé fogják. Tavasszal, amikor a téli szálláshelyről elvonulnak, az újonnan betanított rénszarvasokat megbéklyózzák, hogy ne törjenek ki a karámból. Ősszel és télen felhasználják [fogatolásra] a rénszarvas-teheneket is, de tavasszal és nyáron nem használják fel őket. Mindegyik felnőtt rénszarvaszt betanítják. Csak a göbolyókat nem tanítják be. Azokat hagyják őszre, a hús végett levágják [tkp. hagyják levágni]. A göbolyók négyestendősek és ötestendősek szoktak lenni. A göbolyók nagyon szépek, nagyok és kövérek.

3. Tavasszal elő szokott fordulni ilyesmi [tkp. így]: az anyatehén valahová lesz, a borja meg ottmarad. Akkor azt a sátorba veszik és fölnevelik. A sátorban fölnevelt rénszarvasok nagyon szelídek, kenyeret, levest esznek, a nevüket is tudják. Nyáron a szúnyogok elől a sátorba mennek be.

Tavasszal, amikor elindulnak a téli szállásterületről, egész nap vonulnak. Reggel igen korán kelnek, szétszedik [a sátrakat], felrakodnak, összeterelnek és vonulnak, amíg [tkp. amikor] a hókéreg még nem olvadt fel. És így vonulnak minden nap a borjazás helyéig. A borjazás helyén egy hónapig egyhelyütt állnak. A nyári szállásterületre [menet] nem vonulnak minden nap, de gyakran. Nyáron igen hosszasan állnak egyhelyütt, ősszel pedig még tovább. A sátrakat otthagyják a rénszarvasnyáj nélkül, a rénszarvaspásztorok pedig a csordával a tengerhez mennek. Aki a sátorban marad, lábbelit és ruhaneműt varr a fagyás beálltára és télire. A rénszarvasnyáj a sátrakhöz a fagy beállta előtt megérkezik. Amint befagy, a rénszarvasnyájak el is indul-

nak [tkp. kezdenek menni] a téli szállásterületre. Amikor a téli szállásra mennek, a nyári sátrat a tundrán hagyják, a téli sátrat pedig elviszik a tundráról, ahol tavasszal hagyják.

Vége [tkp. minden].

Jegyzetek

1. *pukšedemäs* < *pukšedemaes* | *teladjas* o: *teladdas* | *dadjas* o: *daddas* | *belk* < orosz *болк, болок* | *vanđej*: vö. RÉDEI, NYK. LXIV, 88 | *voljas* o: *vollas* | *bidtema* o: *bittema* | *jaššik*: szántalpra erősített nagy, téglalakú láda; raktárszán. < orosz *ящик* | *dodjas* o: *doddas* | *pegrevet* < orosz *позревет*; vö. DAL III, 157B;¹⁰ ebben a ládában vagy szekrénykében tartják — külön a többi edénytől — a teáskannákat, poharakat, kanalakat | *vod-pom* o: *voťpom*; a *vod-pom* a kör alapalakú *tomnak* a bejárattal átellenben levő része. Ide állítják azokat a ládákat vagy szekrénykéket, amelyekben a főző- és étkezőedényeket szállítják és tartják. A *vod-pom kuda* tehát 'edénytartó láda'.

2. *lamkalema* < *lamkaalema* | *lamkäsasnis* < *lamkaasasnis* | *velän* < *velaen* | *pelej*: így nevezik a szán elé fogott 2–5 rénszarvas együttesét | oz *petnis* o: os *petnis*.

3. *bidtenis* o: *bittenis* | *bidtem* o: *bittem* | *asšinis* o: *aššinis* | *tulis*: máskor *tulus* | *razšenis* o: *raššenis* | *iz si* o: *is si* | *etiklain* o: *etiklaïn* avagy *etiklän* | *mešatš* < orosz *месяц* | *goššanine* o: *goššanine* | *tšaste* < orosz *частво* | *kintig keže* o: *kintik keže* | *kud kintas* o: *kut kintas* | *goššo* o: *goššo* | *tundrae* o: *tundrae* avagy *tundrá*.

VÁSZOLYI ERIK

¹⁰ В. Даль: Толковый словарь живаго великорускаго языка, I—IV. Москва, 1880.